

ROMSICS GERGELY

Lengyelország helye a magyar külpolitikai gondolkodásban 1920-ban*

Bevezetés: Helyzetértékelés és külpolitikai tájékozódás Trianon árnyékában

A lengyel–magyar összefogás gondolata az 1920-as magyar külpolitikai gondolkodás kelet-közép-európai, régiós dimenziójának egyik legfontosabb elemét képezte. A korszakban nagyon is felismert gyengeség és eszköztelenség állapotában Varsó vált az ország helyzetét érdemben megváltoztatni kívánó gondolkodás egyik sarokpontjává, amelyhez az év során irreális elvárások társultak úgy a magyar közéletben, mint a kormányzati gondolkodásban. A lengyel szövetséggel kapcsolatos vágyvezérelt magyar gondolkodás nem kis részben magyarázható Magyarország kevés optimizmusra okot adó helyzetével. Az első világháborús vereség után 1919-20-ban gyökeresen új nemzetközi viszonyrendszerbe került ország egy markánsan német orientációjú európai középhatalom meghatározó komponenséből egyik pillanatról a másikra szövetséges nélküli kisállammá vált. Az átalakulás sokkját növelték a készülő békeszerződés drasztikus területi előírásai, amelyek a Tanácsköztársaság vezetésének küldött úgynevezett Clemenceau-jegyzékekből 1919 júniusában lényegében mindenki számára ismertté váltak.¹ Mindezek következtében nem meglepő, sőt inkább természetes, hogy a kettős

* A tanulmány elkészítését az MTA Lendület Trianon 100 kutatócsoport támogatta.

¹ A jegyzékeket közli ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Osiris, Budapest, 2008. 72–74.

forradalmi kísérlet bukása után hatalomra jutó jobboldali koalíciót irányító személyek, s a mellettük kiépülő régi-új külpolitikai bürokrácia a helyzethez való alkalmazkodás és az „új Európa” felbomlasztásának különböző forgatókönyveit igyekeztek kidolgozni – hol együttműködve, hol egymással versengő csoportokra bomolva.

Az új, meggyengült helyzetében manőverezni igyekvő állam érdekérvényesítési lehetőségeit kereső gondolkodásnak fontos eleme volt a megbolydult rendszer értelmezése, az 1914 előtti birodalmak által megszervezett Kelet-Közép-Európa romjain kialakult új, biztonsághiányos és számos konfliktust rejtő kisállami rendben való fellépés lehetőségeinek meghatározása. A külpolitikai elit legkülönbözőbb szegmensei osztoztak a felismerésben, hogy a regionális integráció és együttműködés elősegítése helyett a békekonferencia az első világháború után a dunai régióban a nemzetállami határok kérdését emelte ki, a versengés és a területszerző kisállami imperializmusok lángját szítva tovább.² Ezt a nézetet a korszakban a balkanizálódás fogalma fejezte ki – a bevettnek számító kifejezés még 1933-ban is központi helyen szerepelt Bethlen István átfogó helyzetértékelésében,³ de már 1920-ban is olyan jelentős szereplők és szerzők állították helyzetértékelésük tengelyébe, mint ifj. Andrássy Gyula vagy Hegedüs Lóránt.⁴ Andrássy 1920-as áttekintése szerint például az egykori Közép-Európa megsemmisült, s ezzel Magyarország nemzetközi funkciója is, hogy előbbi „kapuja” legyen „a Balkán felé”. Ehelyett a béke és a háború utáni rendezés eredményeként Magyarország a „balkanizált Kelet-Európa részévé” vált.⁵

² Stephen BORSODY: Hungary's Road to Trianon: Peacemaking and Propaganda. In: Bela K. KIRALY–Peter PASTOR–Ivan SANDERS (eds.): *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*. East European Monographs, Boulder, CO, 1982. 23–38.

³ BETHLEN István gróf: A magyarság helyzete a Dunamedencében. *Magyar Szemle* 1933-34/4. 314–316.

⁴ ANDRÁSSY Gyula gróf: A külpolitikai helyzet. *Új Magyar Szemle* 1920/1. 4–23., HEGEDÜS Lóránt: *Programbeszéde, 1919. december 28.* Kertész, Budapest, 1920. 23–24.

⁵ ANDRÁSSY Gyula gróf: Előszó. In: OTTLIK György: *Milyen legyen az új magyar diplomácia.* OMKE, Budapest, 1920. 1–2.

Ez a metafora egy olyan nemzetközi (al)rendszer jelölőjeként működött a korszakban, amelyet elsősorban az azt benépesítő szereplők – kisállamok és kormányaik – kölcsönös bizalmatlansága, a szigorú önérdekkövetés gyakorlata és a háborús erőszak friss tapasztalata határozott meg, s amelynek diplomáciája a nagyhatalmakkal való kapcsolatok és a rendszeren belüli szereplők eseti és érdekvezérelt együttműködése eredőjének tűnt. Ez a világ nem a 19. századi reálpolitika hagyományát folytatta: a kortársak szerint hiányzott belőle a nagyhatalmi diplomácia eleganciája s az európai koncert normarendszere, s inkább az 1912-13-as balkáni háborúk és békekötések erőszakos szellemét idézte. A régi reálpolitikai kultúra hanyatlását nem ellensúlyozta a Népszövetség sem: a magyar politikai eliten belül egy kisebbség bízott csak a feszültségek középtávon történő oldásának, a konstruktív nemzetközi kapcsolatok kialakulásának lehetőségében, a többség a nemzetközi szervezettől minden súlyt és rendszerátalakító képességet elvitatott. Az Apponyi Alberthez hasonló optimisták és a például Bethlen István által képviselt kételkedők abban pedig egyébként is egyetértettek, hogy legrövidebb távon mindenképpen bizonytalan és opportunista szereplőkkel benépesített regionális nemzetközi rendszerben kell a magyar külpolitikának lavíroznia.⁶

Ha volt „pozitívuma” a háború utáni helyzetnek, úgy az új magyar establishment tagjai annak kialakulatlanságát és alakíthatóságát emelték ki leggyakrabban. 1920 tekinthető annak az évnek, amikor a békeszerződés papírján komoly változtatásra már nem volt lehetőség, ám ennek a szerződésnek az élettartama, végrehajtásának körülményei még bizonytalanoknak látszottak.⁷ A szerződés feltételeit, az aláírás tényét a magyar elitek, a sajtó és a társadalom az év elején beárazta. A Párizsból visszatérő delegáció februárban, az aláírás megtagadásának gesztusát elvetve, megkezdte a feltételek társadalmi elfogadtatásának bonyolult és

⁶ ROMSICS Gergely: Külpolitikai gondolkodás Trianon árnyékában. In: CSÁSZTVAY Tünde (szerk.): *Metszéspony: Tanulmányok Trianon 100. évfordulóján*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2021. 23–35.

⁷ PRITZ Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei (1818–1936). *Századok*, 1990/5–6. 621–622.

hosszadalmas munkáját, elsősorban a béke ideiglenességét hangoztatva.⁸ Ez a tétel azonban több volt pusztán propagandánál. 1920 elején a brit parlamentben elhangzó egyes beszédek, majd tavasztól a francia nagytőke érdeklődése, s az olasz támogatás időnként megismételt ígéretei, akárcsak az utódállamok vélemezett gyengesége mind azt a hitet erősítette a hatalmat birtokló jobboldali koalíció különböző csoportjaiban, hogy lehetséges a békefeltételek aláírás előtt, vagy akár azután történő érdemi módosítása. A külügy bürokratái ezt elsősorban az új Európába beilleszkedve, egyes tiszti csoportok az új rendet felbomlasztva vélték ezt elérhetőnek, míg az establishment nagyobb hányada a két elvi álláspont között ingadozott 1920-ban. Így a külpolitikára hatni tudó szinte minden platform gondolkodását meghatározta az aktivizmus, a cselekvési lehetőség valóságába vetett hit, míg a trianoni békekötés, szimbolikus fontossága ellenére, ezeket a gondolkodási folyamatokat 1920 februárja és novembere között – tehát az itt vizsgálat időszakban – nagyobb léptékben nem befolyásolta.

Az 1920-as kormányokat és társadalmi hátszágukat jellemző, a már megismert, katasztrofális helyzetből való kitörés lehetőségeit kereső külpolitikai gondolkodás a „balkanizálódást” szentesítő békeszerződésért az elsődleges felelősséget a szomszédos utódállamokra hárította, s ennek nyomán hajlott saját elszigeteltségéért a szerzett előnyeiket őrző új (vagy megnövekedett) országok önző és szűklátókörű nacionalizmusát okolni.⁹ A leendő kisantant kormányai által követett érdekvédő politika eredményeként kialakult helyzetből e felfogás szerint a magyar diplomácia akkor verekedhetne volna ki magát, ha az utódállamok közül egy vagy több felsorakozik a magyar igények mögött, vagy jóváhagyólag viszonyul azokhoz, s ez a regionális kombináció a nagyhatalmak támogatásával vagy legalábbis jóváha-

⁸ BENDA Jenő: A béke kálváriaútján: Egy újságíró naplója a párisi békekonferenciáról. Méry Ratio, Samorin, 2013. 72–74.; ZEIDLER Miklós: Egy elfelejtett diplomata. In: Uő. (s.a.r.): *A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével: Praznovszky Iván emlékezései*. Olvasósarok, Budapest, 2012. 54–55.

⁹ GRATZ Gusztáv: Középeurópa balkanizálódása. *Magyar Szemle*, 1927–1928/9. 2–4.

gyásával párosul. A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk, ez a gondolkodás hogyan dinamizálta a magyar–lengyel kapcsolatokat 1920 derekán, s utóbb mi vezetett mégis a magyar diplomácia kudarcához. Az epizód jól demonstrálja a magyar külpolitikai elitcsoportok ekkori többségének törekvését az új Európába való beilleszkedés és a revízió ügyének egymást erősítő összekapcsolására, ám egyben azt is illusztrálja, hogy ezek a kísérletek miért végződtek kudarccal.

A lengyel orientáció melletti érvek

Ebből a logikából a lengyel–magyar viszony kiemelt jelentősége szinte szükségszerűen következett. Lengyelország a keleti békerendszer egyetlen olyan állama volt, amellyel szemben Magyarország nem élt követelésekkel. Budapestről szemlélve Varsó ezért és a történelmi kapcsolatok miatt is természetes szövetségesnek tűnt a régióban.¹⁰ A francia biztonságpolitikai gondolkodásban Lengyelországnak szánt központi szerep pedig azt a forgatókönyvet tüntette fel realisabb színben, amely egy lengyel–magyar *entente* és közös kommunizmus-ellenes hadjárat révén igyekezett volna egyszerre bevezetni az országot az új európai rendbe, s egyben javítani helyzetén. A közös, fegyveres fellépés a gyakorlatban Kárpátalja visszafoglalása és a hadsereg felfegyverzése révén ugyanis a béke revízióját is magába foglalta volna. Ez a gondolat – a beilleszkedés és a revízió párhuzamos végrehajtása – a kialakulóban lévő ellenforradalmi rendszer „kompromisszumos” külpolitikai platformját jelentette, amely mögött radikális, tisztí csoportok és óvatos külügyminisztériumi diplomáták is össze tudtak zárni.

Lengyelország stratégiai súlyát növelte, hogy más régiós állammal hasonló összefogás nem volt elképzelhető. Csehszlovákia a fő ideológiai és diplomáciai ellenfélnek számított, amely 1920 során sikeresen közeledett a Horthy Miklós kormányzó és más tisztí körök, de még Teleki Pál által is a magyar külpolitika szá-

¹⁰ ANDRÁSSY Gyula gróf: A külpolitikai helyzet. I. m. 18.

mára előzőleg legkönnyebben megnyerhetőnek vélt Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz.¹¹ Utóbbival a viszony 1919/20 telén amúgy is megromlott, s bármiféle összefogás kérdése lekerült a napirendről, míg 1920 augusztusában a két utódállam Belgrádban megkötötte az úgynevezett kisantanthoz vezető út első lépcsőjét jelentő kétoldalú, egy esetleges magyar támadással szembeni segítségnyújtásra vonatkozó szerződést.¹²

A Horthy által híres külpolitikai memorandumában 1919 őszén a legfőbb ellenséggként meghatározott Romániával a magyar külpolitikai kormányzat kiemelten foglalkozott 1920-ban is.¹³ A Bukaresttel folytatott 1919-es tárgyalások kudarca, valamint a megszállás eseményei a magyar-román viszonyt ugyan nagyon megterhelték, de pragmatikus okokból Budapesten többek továbbra is elképzelhetőnek tartották az újbóli közeledést. 1920 májusa és szeptembere között több fordulóban zajlottak tárgyalások a két fél között.¹⁴ A magyar kompromisszumkészség azonban a lengyel kérdéssel és a francia biztonságpolitikai rendbe történő magyar beilleszkedéssel is legalább annyira összefüggött, mint a magyar-román viszony rendezéséhez fűzött reményekkel. A francia katonai körökben tervezett offenzív bolsevikellenes háború déli hátszögét ugyanis Romániának kellett volna biztosítani, s ezért a szovjet-országi hatalom által leginkább fenyegetett Varsó és a győztes nagyhatalmak egyaránt azt várták Budapestről, hogy rendezi viszonyát a román állammal. E leplezetlen elvárás ideig-óráig a magyar kormányzatot kompromisszumkereső pályán tartotta Romániával szemben is.

A lengyel szövetség elképzelése mellett további érvek is szóltak, amelyek közül kiemelkedett a lengyel külpolitika régiós di-

¹¹ GOMBÓS Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról*. Budapesti Hírlap, Budapest, 1920. 56–58.; ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Osiris, Budapest, 2003. 163.

¹² HORNYÁK Árpád: *Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927*. Forum, Újvidék, 2004. 40.

¹³ HORTHY Miklós: Emlékirat a külpolitikai helyzetről és annak behatásáról a magyar nemzeti hadsereg feladataira (Siófok, 1919. október 28.). Közli: ZEIDLER Miklós (szerk.): I. m. 548–557.

¹⁴ ROMSICS Ignác: Olaszország és a román-magyar megegyezés tervei, 1918–1938. In: Uő: *Helyünk és sorsunk Európában*. Osiris, Budapest, 1996. 140–143.

menziója. Az 1919-es békekonferencia urai Kelet-Közép-Európa legnépesebb, ám független államiságát 125 év után éppen csak visszanyert nemzetére fontos szerepet osztottak: a német és az orosz nagyhatalmak közé ékelődve Varsónak a keleti „cordon sanitaire” legfontosabb bástyájaként az új Európa rendjét kellett védenie.¹⁵ Ezt a szerepet az új lengyel állam két legfontosabb politikai ereje egyaránt elfogadta, ám a gyakorlatban különbözőféleképpen képzelte el azt. Roman Dmowski konzervatív nacionalista követői oroszbarát és frankofil, ugyanakkor szláv szomszédaival és Párizssal szorosan együttműködő nemzetállamot kívántak létrehozni. A multietnikus birodalom hagyományát a progresszió értékeivel összekapcsolni igyekvő baloldaliak gondolkodásában ezzel szemben a régi, vallásilag és etnikailag toleráns – vagy azzá szépített – lengyel–litván unió feltámasztása állt a középpontban. Utóbbiak a Második Köztársaság első államfője, Józef Piłsudski marsall mögött sorakoztak fel.¹⁶ Piłsudski elképzelésében pedig kiemelt helyen szerepelt Magyarország és lehetőség szerint minél több környező állam nagy, régiós szövetségben való összefogása, s így az orosz és német hatalmi övezetek által szegélyezett „Köztes-Európa” önállóságának biztosítása.¹⁷ Ez a szövetségi elképzelés az *Intermarium* – Tengerköz – nevet kapta, s lényegében inkompatibilis volt a revízióra törekvő magyar külpolitikai célrendszerrel.¹⁸ Ám mivel az inkább hosszútávú elképzelés nem válhatott a szorongatott lengyel állam hivatalos külpolitikai programjává (utóbb pedig Piłsudski is letett gyakorlati megvaló-

¹⁵ KECSKÉS D. Gusztáv: A trianoni békeszerződés kelet-közép-európai háttere a trianoni békeszerződés perspektívájában. In: BORHI László (szerk.): *Európa, nemzet, külpolitika. Tanulmányok Ádám Magda 85. születésnapjára*. Aura, Budapest, 2010. 132.

¹⁶ RING Éva: Józef Piłsudski, aki visszahelyezte Lengyelországot Európa térképére. In: BÜR Gábor (szerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában: Majoros István 70 éves*. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2019. 566–570.

¹⁷ HIMLER Tamás: A lengyel külpolitika útjai az 1930-as években *Külügyi Szemle*, 2005/3–4. 230.

¹⁸ Stefan TROEBST: 'Intermarium' and 'Wedding to the Sea': Politics of History and Mental Mapping in East Central Europe. *European Review of History*, 2009/3. 293–321.; Marta GRZECHNIK: Intermarium. *Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies*, 2014/1. 81–96.

sításáról), a magyar és lengyel államfői víziók között meghúzódó szakadék nem akadályozta a diplomáciai közeledést. Fontosabb volt ennél a két állam antibolsevizmusa, továbbá az ennek jegyében kialakított korlátozott regionális összefogás gondolata, amely magyar nézőpontból a békeszerződés revízióját is feltételezte.¹⁹ Így Budapesten 1920 legnagyobb részében tovább éltek azok a remények, amelyek jóindulatú lengyel közvetítésre számítottak – elsősorban Párizs és Bukarest felé.

A „reálpolitikai” érdekeken túl a két ország együttműködését segíthette elő a társadalmak elitjeiben fennmaradt szimpátia a másik nemzet iránt. A 19. századi szabadságküzdelmeken túl ezt az érzést a félmúlt eseményei is erősítették. A magyar közvélemény szemében sokat nyomott a latban, hogy József Haller tábornok légionáriusai a Kárpátokban az orosz hadsereg ellen hősiesen küzdve védték a magyar állam területét. A „nagy” háború utolsó, s az 1918 utáni éveket meghatározó „kis” háborúk első pillanataiban ráadásul a politikai elit tagjai mindkét országban elszigeteltnek látták helyzetüket. Ez pedig a kölcsönös rokonszenv mellett a magyar–lengyel együttműködés gondolata iránt még nyitottabbá tett akár nagyon különböző nézeteket valló politikusokat is.²⁰

Magyarországon a régi rend meghatározó politikusai – Andrassy Gyula, Apponyi Albert – már 1918 végén exponálták magukat a magyar–lengyel szövetség terve mellett. A forradalmi kormányt vezető Károlyi Mihály is hasonlóan gondolkodott: a regionális szövetségesek keresését parancsoló reálpolitikai és az új, békés rend eljövételét váró wilsoniánus megfontolások egyaránt kívánatossá tették az új, nemzetállamokon nyugvó kelet-közép-európai rend legfontosabb pillérével felépítendő szoros és baráti viszonyt. A Károlyi-kormány ezért már 1918 végén tervezni kezdte a magyar–lengyel kapcsolatok fegyverszállítások révén történő megszilárdítását. A forradalmi kormány feje ezt követően, újravi beszédében, Lengyelországot jelölte meg Olaszország mellett természetes szövetségesként. Pártjának tagjai előtt felszólalva le-

¹⁹ RING Éva: I. m. 571–573.

²⁰ S. A. SOCHACKI: Az 1919-es magyar proletárforradalom hatása Lengyelország belpolitikai és nemzetközi helyzetére. *Párttörténeti Közlemények*, 1959/2. 98–99.

szögezte: „ápolnunk kell a lengyel–magyar barátságot [...] nem akarom, távolról sem azt mondani, mintha a délszlávok természetes fejlődését megakasztani akarnám, de az ő ellenünk való imperialista fejlődésüktől nem követelhetjük azt, hogy velünk olyan viszonyba legyenek, mint más egyes államok.”²¹

A hivatalos külpolitikai állásfoglalást gyengítette, hogy Károlyi vonakodott nyíltan kiállni a bolsevizmus elleni nemzetközi harc mellett – s arra apellált, hogy az ország fenyegetett helyzetét a győztes hatalmak figyelembe veszik majd ennek megítélésekor. A nemzetközi akciókban mutatott visszafogottságot a kommunista vezetők elleni hazai fellépéssel is kompenzálhatónak vélte, amelyről két, február derekán lezajlott kormányülésen döntött a kormány. Valószínűsíthető ugyanakkor, hogy a győztes hatalmak felé tett gesztusok közül legnagyobb jelentőséget Budapest ekkor a lengyel államnak nyújtott anyagi támogatásnak tulajdonította. 1918 decemberében magyar területekre szorultak a nyugat-ukrajnai *de facto* állam csapatai, amelyeket a magyar alakulatok lefegyvereztek.²² Ezeket és más hadianyagokat végül a kormány nem indította útra Ukrajna felé, ahogy azt a frissen megkötött kereskedelmi szerződésre hivatkozó ukrán kormány igényelte volna. Az antant katonai misszióival is egyeztetve, egyben engedve az aktív – Nyáry Albert báró vezette – lengyel–magyar társaság lobbizásának a fegyverek végül 1919 márciusában Lengyelország felé indultak meg.²³ Ezzel Varsó felé kétszeres gesztust sikerült tenni: nemcsak hadianyag érkezett Lengyelországba, de az is bizonyítást nyert, hogy a Károlyi-kormány nem fogja egyik vagy másik ukrán hatalmi csoportosulást támogatni a lengyel állammal szemben.

²¹ „A pacifizmus menti meg Magyarországot: Károlyi Mihály ujévi beszéde.” *Pesti Napló*, 1919. január 2. 1–2.

²² KOVÁCS Endre: *Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között*. Akadémiai, Budapest, 1971. 15.

²³ Uo. 17. A lobbitevékenység kezdeteihez lásd: Csehek, szerbek, románok és lengyelek. *Az Újság*, 1918. november 29. 3., s a szállítások idején történt intenzívebbé válásához: A Magyar–Lengyel Egyesület Károlyi elnöknel. 8 *Órai Újság*, 1919. március 6. 4.; A Magyar–Lengyel Egyesület a köztársasági elnöknel. *Pesti Napló*, 1919. március 6. 5.

A lengyel orientáció 1918/1919 fordulóján tehát egyszerre ígért regionális szövetségest, csatlakozást az antanthatalmak – első sorban Franciaország – által épített új Közép-Európához, valamint „felmentést” az előző háborúért hordozott felelősség alól, egy új, közös bolsevikellenes hadjárat jegyében. A lengyel–magyar viszony alapvető dinamikája a forradalmak lecsengésével sem változott meg. Lengyelországban továbbra is dolgozott az elszigetelődéstől való félelem, amely csak erősödött annak nyomán, hogy 1919 során úgy Csehszlovákiával, mint Romániával területi vitába bonyolódott a nemzetközileg elismert határokkal még nem rendelkező állam. Bár Romániával a helyzet gyorsan normalizálódott, az 1919 elején kirobbant tescheni csehszlovák–lengyel harcok a februári fegyverszünet ellenére tartós szembenállássá fejlődtek.²⁴

Magyarországon a hatalomra jutott jobboldali koalíció vezető személyiségei a lengyel kérdésben sok szempontból Károlyi „vonalához” tértek vissza. A hivatalos külpolitika várakozásaiban a magyar társadalom jelentős része osztozott. Február eleji elemzéseikben a polgári radikális *Világ* és a nacionalista-konzervatív *Budapesti Hírlap* egyaránt a magyar–lengyel közös határ, a „korridor” és az erre épülő külpolitikai mozgástér biztosításában látta formálódó revíziós küzdelem első fontos állomását.²⁵ A közös határ ugyanis a teljes elszigetelés elkerülését, a külpolitikai cselekvőképesség megőrzését is jelentette volna, a vágyott földhíd pedig legegyszerűbben a kárpátaljai régió Csehszlovákiáról történő leválasztása révén tűnt biztosíthatónak. Az elképzelés rendkívül széles társadalmi elfogadottságát és a hazai politikára is ható felhajtóerejét mi sem mutatja jobban, hogy a lengyel–magyar–tengely gondolata mellett több ízben lándzsát tört a feltétlen pacifista, s egy új, a Népszövetség égisze alatt kialakuló békés nemzetközi rendben bizó keresztényszocialista vezető, Giesswein Sándor is. A fegyveres revízió sürgetőivel éles polémiákba bo-

²⁴ Piotr S. WANDYCZ: *France and her Eastern Allies, 1919–1925: French–Czechoslovak–Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*. University of Minnesota Press, Minneapolis, MN, 1962. 99–103.

²⁵ Lengyel–magyar korridor. *Világ*, 1920. február 7.; Lengyelország Magyarorszáért. *Budapesti Hírlap*, 1920. február 4.

nyolódó pap-politikus a lengyel „újraéledést” a nemzetközi jogba vetett hit megalapozottságát bizonyító szerencsés fordulatként mutatta be, míg – az *Intermarium* gondolatához csatlakozva – a lengyel–magyar összekapcsolódást egy olyan békemű részeként pozicionálta, amely „Finnországtól, az Éjszaki-tengertől és Baltikumtól az Adriáig és Fekete-tengerig” nyúlva „egy új gazdasági és kulturális élet lehetőségeit” nyitná meg a térség népei számára.²⁶

A korszakban széles körben elfogadott nézeteket szétszálazva megállapítható, hogy 1919/1920 fordulóján a magyar–lengyel viszony Budapestről szemlélve három fő szempontból bírt kiemelt diplomáciai és biztonságpolitikai jelentőséggel. A radikális tiszti körök, a paramilitáris és egyéb titkos társaságok, valamint egyes nemzetiségi politikusok gondolkodásában központi jelentőségű csehszlovák-ellenes akciók tervezése során Lengyelországra fontos partnerként tekintettek, amely saját érdekeit követve Magyarországgal szemben minimálisan jóindulatú semlegességet fog tanúsítani, valamint „gyülekezési helye” lehet magyarbarát és más, elszakadni kívánó szlovák és rutén politikusoknak.²⁷ A Csehszlovákia ellen irányuló titkos akciók szorgalmazása ráadásul nem korlátozódott a katonai körökre és tisztekből lett radikális politikusokra. Ha korlátozottabb formában is, de a mérsékeltebb nacionalista-konzervatív körök hasonló szemmel tekintettek a „természetellenes” északi szomszédra. Igaz, katonai megoldás helyett a hangsúlyt inkább a csehellenes szlovák nemzetiségi politikusok támogatására helyezték.²⁸ A magyar vélemények szerint ugyanis a széthulló vagy tartós válságba kerülő

²⁶ GIESSWEIN Sándor: A tartós békét biztosító szervezkedések. *Aurora*, 1920/13. 1–6.; GIESSWEIN Sándor: Magyarok és lengyelek. *Aurora*, 1920/22–24. 66–68.

²⁷ GERENCSÉR Tibor–Marcin GRAD–MITROVITS Miklós: *Magyar zászló a Visztula felett: Magyar–lengyel kapcsolatok a magyar diplomácia szemével*. Országház, Budapest, 2019. 13.

²⁸ ANGYAL Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés: Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Fórum, Galánta-Dunaszerdahely, 2002. 47–50.; DEÁK Francis–UJVÁRY Dezső (eds.): *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary. Vol. I: 1919–1920*. Royal Hungarian Ministry for Foreign Affairs, Budapest, 1939. (A továbbiakban: PDRFRH I.) 594. sz. Secretary General of the Ministry for Foreign Affairs Kánya to Count Csekonic, 1920. augusztus 19. 590–591.

Csehszlovákia értékét is elvesztette volna a regionális biztonsági rendszer szempontjából, ezért sokan elképzelhetőnek gondolták, hogy ilyen helyzetben Párizs számára a részleges revízió és magyar felfegyverkezés elfogadható lenne, amennyiben ez a régió stabilitásának garantálásával párhuzamosan történne.

A második fontos szempont a magyar érdekek hatékonyabb képviselését érintette, elsősorban a békekonferencia vonatkozásában. Budapest számára jelentős értékkel bírt volna, ha a keleti biztonsági rendszer sarokköve, a legfontosabbnak tartott új állam képviselői folyamodnak a győztes hatalmakhoz Magyarország kedvezőbb határokkal és feltételekkel elérhető megbékítése és az új szövetségi rendbe való befogadása érdekében.²⁹ A lengyel diplomácia 1920 körül az antant- és szlávbarát Nemzeti Demokraták ellenőrzése alatt állt, akiknél Pilsudski elnök és köre megértőbben viszonyult a magyar igényekhez.³⁰ De a Dmowski vezette Nemzeti Demokraták körében is voltak hungarofil értelmiségiek, akik közül sokan szimpátiával szemlélték a Magyarországon kiépülő autoriter, antiszemita politikát ígérő, majd folytató rendszert.³¹

1919 ősztől kezdve a lengyel diplomácia több esetben kifejtette: elvben támogatja a magyar igényeket, de a francia kormány meggyőzését nem vállalhatja magára akkor, amikor saját határainak elismertetéséért kell küzdenie. Pilsudski hívei talán nyitottabbnak bizonyultak volna, hiszen a tábornagy elképzelése a kelet-közép-európai kisállamok Balti-tengertől az Égei-tengerig érő biztonságpolitikai tömbjéről feltételezte Magyarország integrációját is. A külpolitikát azonban nem ők irányították, s Magyarország így udvarias formában közölt, de végső soron elutasító választ kapott. A lengyel diplomaták vonakodása abban is tetten érhető volt, hogy elutasították a Csehszlovákia-ellenes

²⁹ PDRFRH I. 94. sz. Minister for Foreign Affairs Somssich to the Hungarian Peace Delegation. 1920. január 26. 119.

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium levéltára, Politikai osztály reservált iratai K 64 (A továbbiakban: K64) 1. cs. 7. t. „Töt akció” 1920/103res. Gróf Nemes Albert, Róma, a külügyminiszternek. Tárgyalások Skirmund római lengyel követtel, 1920. május 14.

³¹ D. MOLNÁR István: Lengyel írók Horthy Miklósról és politikájáról. *Valóság* 2017/3. 75.

akciók koordinálását – a Pilsudskihoz közelebb álló egyes katonai körök vérmesebb megnyilatkozásait hiteltelenítve.³² A varsói orientáció feltétlen híve, Csekonics Iván ügyvivő maga is kénytelen volt már 1919. szeptember 14-én hazaküldött jelentésében belátni: a lengyel vezetés „ha nem is zárkózik el egészen a magyar közeledés gondolata elöl és ebből kifolyólag szükségesnek tartja az érintkezést Budapesttel fenntartani, mindenekelőtt óvatossá akar lenni és színvallását akkorra tartja fenn, midőn majd Magyarország a saját erejéből feltámadva hasznos segítőtársnak fog bizonyulni.”³³ Azt Csekonics azonban nem ismerte el, hogy előfordulhat: Lengyelország a szovjet-orosz fenyegetésnek rendeli alá minden egyéb preferenciáját. Ő ennek elfogadásához túlságosan is hitt a lengyel–magyar szövetség szükség- és sorsszerűségében, s ezért megnyugtatta a lengyel diplomácia lépéseiből a realpolitika elveivel összhangban álló következtetéseket levonó, s ezért a lengyel tervekre aggódva rákérdező Somssich József külügyminisztert.³⁴

A harmadik szempont a Magyarország által az új európai rend érdekében teendő erőfeszítéseket, és az ezek fejében kérhető kompenzációkat érintette. 1919-ben a bolsevizmus közép-európai kísérletei elbuktak, ám a Keleten diadalmas új rend újbóli – fegyverrel és propagandával folytatott – offenzívájával szembeni félelmek korántsem csillapodtak. Ez a háború adta Lengyelország és Románia kiemelt stratégiai jelentőségét: az orosz bolsevizmus összeurópai bolsevizmussá való duzzadását elsődlegesen e két régi-új ország volt hivatott megakadályozni.³⁵ Magyarország eleinte a késő tavaszi lengyel sikerekből igyekezett volna részesülni, segédcsapatokat küldve, illetve azt kérte Varsótól, hogy egyes fiktív fegyverszállítmányok átvételének igazolásával segítse elő a

³² GERENCSÉR Tibor–Marcin GRAD–MITROVITS Miklós: I. m. 2019. 27.; KOVÁCS Endre: I. m. 31.

³³ K64 2. cs. 41 t. 1919/9res Csekonics Iván memorandumja. Varsó, 1919. szeptember 14.

³⁴ PDRFRH I 41. sz. Minister for Foreign Affairs Somssich to Count Csekonics, 1919. november 21.; 51. sz. Letter by Count Csekonics to Minister for Foreign Affairs Somssich. 1919. december 11. 72–73. és 81–84.

³⁵ BOROS Imre: *Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben*. Akadémiai, Budapest, 1970. 161–162.

magyar újrafegyverkezést, s mozdítsa elő a román–magyar meg egyezést – bár a területi revízióra vonatkozó kérést a feljegyzés szerzője, Teleki Pál külügyminiszter előbb kihúzta a feltételek közül, a Csekonics Ivánnak küldött levélben szerepeltek a terület igények.³⁶ A lengyel kormány és társadalom minden segítséget üdvözölt volna, még a könnyű győzelmek idején is. Ám államalapító harcukban természetes módon nem a magyar hadsereg újjáépítését tartották kiemelt céljuknak.³⁷ Az antant pedig épp a lengyel sikerek miatt zárkozhatott el mereven attól, hogy a magyar egységek felfegyverzéséhez hozzájáruljon, s így ezek az egységek aztán a lengyel–orosz frontra vonulva támogathassák a bolsevizmus elleni háborút.³⁸

A lengyel–szovjet háború döntő pillanatai és a magyar mozgástér 1920 nyarán

A Budapesten hónapok óta előmozdítani kívánt, de lassan haladó lengyel–magyar közeledés 1920 tavaszának végére elérni látszott a várttól igencsak elmaradó maximumát. A Dmowski hívei által irányított diplomáciai gépezet abban bízott, hogy az antanthatalmak közvetítő szerepet vállalnak a csehszlovák–lengyel határvitában, s Magyarország védőügyvédjének szerepét továbbra sem kívánták eljátszani. Piłsudski és számos főtiszt jóindulatára ugyan lehetett számítani, de a magyar vezetés a lehetőségekkel számot vetve végül egy olyan titkos szövetségi ajánlatot dolgozott ki, amely a bolsevizmus elleni harcra fókuszált.³⁹ Horthy Miklós 1920 júniusában Piłsudskihoz intézett levele szintén a szovjetek elleni közös harcot emelte ki, fő kérešként pedig a Romániával elérendő kiegyezés elősegítését fogalmazta meg, Magyarország számára nyújtandó területi és gazdasági en-

³⁶ K64 1. cs. 7. t. „Tót akció” 1920/91res Teleki Pál Csekonics Ivánnak, magánlevél. 1920. május 17. 166–169. f.

³⁷ K64 2. cs. 41. t. Csekonics Iván ügyvivő levele Somssich József külügyminiszternek. 1920. január 30.

³⁸ GERENCSEK Tibor–Marcin GRAD–MITROVITS Miklós: I. m. 31.

³⁹ KOVÁCS Endre: I. m. 30.

gedményekkel összekapcsolva.⁴⁰ A külpolitikai gondolkodás „realistái” – még Telekit is beleértve! – éppen a területi kérdést igyekeztek – gyakran sikertelenül – a magyar külpolitikai tervekéből ideiglenesen kiiktatni, ám ez ezúttal sem sikerülhetett. A június 1-jén a kormányzónál tartott értekezlet nyomán a Romániával szembeni magyar követelések magukba foglalták az alföldi területeken végrehajtandó határkiigazítást, Erdély autonómiáját és a kisebbségi jogok biztosítását, a politikai foglyok amnesztiáját, vasúti, postai és kereskedelmi konvenció megkötését, hadiadóságok átvállalását az 1919-es magyar javaslatához hasonlóan, a rekvirált eszközök visszaszállítását Magyarországra, s végül a máramarosi sóbányák kezelésének átadását.⁴¹

Ez a nyolc pontból álló lista még Pilsudski körei számára sem volt teljesíthető: a magyar–román viszony normalizálódása a lehető legjobb forgatókönyvnek tűnt Varsóban, de ez a vágykép nem igazolhatta a földrajzi helyzete és hadserege miatt messze legfontosabb potenciális szövetséges, Románia elidegenítésének kockáztatását a szovjetellenes háború közepén.⁴² Hogy ez mennyire elmaradt a magyar várakozásoktól, kiolvasható Teleki lemondó hangvételű leveléből, amelyet a magyar békedelegáció főttitkárához, a hozzá hasonlóan az európai rendbe való beilleszkedés lehetőségeit kereső Praznovszky Ivánhoz intézett a trianoni szerződés aláírásának előestéjén. Ebben jelezte, hogy a vérmesebb – vélhetően csehszlovák-ellenes – elemek kimaradtak a Varsóba küldött végső levélváltozatból, s ezért az üzenetben „általánosságban tartva” merült csak fel a szövetség gondolata. Ez a „mérsékelt” igényeket tartalmazó ajánlat sem kapott azonban meleg fogadtatást: a lengyel fél egyértelműen azt kívánta, Románia és Magyarország egyezzen ki egymással, s ebben a folyamatban Varsó legfeljebb közvetítőként, s nem nyomásgyakorló félként hajlandó részt venni. A magyar külpolitikai

⁴⁰ K64 1. cs. 7. t. „Tót akció”, 1920/sz. n. Horthy Miklós kormányzó levele Pilsudski marsallnak, 1920. június 6. 273–275. f.

⁴¹ K64 1. cs. 17. t. 1920/121res A kormányzó úr főméltóságánál a lengyel-magyar szövetség létesítésére 1920. június hó 1-én tartott konferenciáról. 1–4. f.

⁴² K64 1. cs. 17. t. 1920/126res Instrukciók gróf Csekonicsnak. 1920. június 6. 15–16. f.

kormányzaton belül hasonlóan gondolkodtak a miniszterelnök szövetségeseinek tekinthető „realisták”, a jellemzően még 1914 előtt a külügyi vagy kormányzati szolgálatba lépő veterán diplomáták. Vezető alakjaiknak 1920 első felében Csáky Imre gróf és Praznovszky Iván számítottak, akik a béketárgyalások és a francia–magyar közeledés folyamatát is felügyelték Párizsban. Mint utóbbi jelezte, Magyarország fő célja az utódállamok és főleg Prága által épített „gyűrűt megtörni és lehetőleg románokkal megegyezni.” Ők abban reménykedtek, hogy a „mai bonyolult külpolitikai helyzet[ben] [...] általános bizonytalanság következtében mindenki olcsóbban megkapható és keres minden irányban hátvédet vagy támaszt [...] románokkal lehetetlenséget is meg kellene kísérelni megegyezés érdekében.”⁴³

Praznovszky nem véletlenül 1920 nyarán szólalt fel határozottan a beilleszkedési politika és annak lengyel–román iránya mellett. Ekkor a szovjet háború szerencsétlen alakulása rövid időre felvillantotta annak lehetőségét, hogy mégis valódi szövetség jöjjön létre Budapest és Varsó között – Csehszlovákia kárára és a francia nagyhatalom beleegyezésével. Sőt néhány pillanatra még a lengyel közvetítéssel létrehozott román–magyar kiegyezés sem tűnt lehetetlennek.⁴⁴ 1920. június 5-én véget ért a lengyel hadsereg tavasszal megkezdett keleti–délkeleti irányú előnyomulása, és kezdetét vette a szovjet Vörös Hadsereg ellentámadása. Néhány nap múlva a lengyelek Kijev kiűritésére kényszerültek, július elején pedig, a szovjet offenzíva második lépcsőjének megindulása után a lengyel területek védelme, az új állam fennmaradásának kérdése is napirendre került. A közelgő Vörös Hadsereg ekkor még – legalábbis szavakban – a világforradalom ügyét igyekezett előmozdítani. A frázisok mögötti valódi szándékokban számos vezető politikus kételkedett ugyan, de arra mindenképpen alkalmas volt a világforradalmi diskurzus, hogy a bolsevik veszély

⁴³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium levéltára, A miniszter kabinetje K58 (A továbbiakban: K58) 47. d. 1920/209res (Francia–magyar tárgyalások) 339. sz. szármeltávirat. Praznovszky Iván Kánya Kálmánnak, Párizs, 1920. augusztus 17.

⁴⁴ GERENCSÉR Tibor–Marcin GRAD–MITROVITS Miklós: I. m. 27. Ennek májusi előzményéhez ld. K64 1. cs. 7. t. (1919–1920) „Tót akció.” 1920/91res Teleki Pál külügyminiszter magánlevele Csekonics Ivánhoz, 1920. május 17. 172–173. f.

feltartóztatása a Tanácsköztársaság 1919-es északi hadjárata után újra a győztes hatalmak és az utódállamok külpolitikai prioritásainak élére kerüljön.⁴⁵

1920 júniusában – a békeszerződés kényszerű aláírása ellenére – a francia–magyar viszony a keleti helyzettől függetlenül is ígéretesen alakult. A tárgyalások során a magyar diplomácia következetes és korántsem új álláspontot képviselt: Romániával lehetséges a megegyezés, ám Csehszlovákia elárulta a bolsevik-ellenes harc ügyét, és méltatlannak bizonyult arra, hogy a régió központjaként működjön.⁴⁶ A magyar hadsereg éppen ezért a szovjetek ellen vonulna, ám eközben megszállná Kárpátalját, majd dél felől tehermentesíti a lengyel frontot. Piłsudski körei és általában a lengyel diplomácia ez ellen az ajánlat ellen kevés fenntartással éltek, bár nem bíztak abban, hogy a francia kormány lemondana fontos szövetségeséről.⁴⁷ Az együttműködésre nyitottabb vezérkar legalábbis magyar alakulatok – elsősorban lovasság – Lengyelországba szállítását és ott történő felfegyverzését komolyabb megfontolás tárgyává tette volna.⁴⁸

A lengyel–magyar vezérkari tárgyalásokkal szinte egy időben Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszter a semlegesség álláspontjára helyezkedett a lengyel–szovjet háborúban, magára haragítva a francia diplomáciát s akaratlanul is megnövelve a magyar támogatás értékét.⁴⁹ Ebben a helyzetben Teleki Pál miniszterelnök két régebbi elgondolás újbóli, a francia preferenciákat minden korábbinál jobban figyelembe vevő változatának elfogadtatására koncentrált. Az egyik a szovjet előretörés által szintén fenyegetett Romániával való megegyezés volt, mérsékelt területi korrekciók és Erdély autonómiájának biztosítása fejé-

⁴⁵ Piotr S. WANDYCZ: I. m. 186.

⁴⁶ PDRFRH I. 590. sz. Special Representative Count Emeric Csáky to Minister for Foreign Affairs Pál Teleki. 1920. augusztus 18. 586–588.

⁴⁷ PDRFRH I. 538. sz. Representative Csekonics to Minister for Foreign Affairs Pál Teleki, 1920 augusztus 4. 544–547. Egyes, vérmesebb ajánlatok kontextusához lásd: BELLÉR Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Akadémiai, Budapest, 1975.

⁴⁸ GERENCSÉR Tibor–Marcin GRAD–MITROVITS Miklós: I. m. 29.

⁴⁹ ORMOS Mária: Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. *Századok*, 1975/5–6. 936.

ben. Bukarest eleve nyomás alatt állt, s a francia jóindulat a magyar igények iránt egyenes arányban kellett volna álljon a bolsevik fenyegetéssel – legalábbis a magyar külpolitikai gondolkodás főáramát jellemző logika szerint. Megegyezés esetén egy lengyel–magyar–román szövetség szállt volna szembe a Vörös Hadsereggel, melynek kilátásait – és a magyar felajánlás értékét – a csehszlovák különutas politika nagyban javította.⁵⁰ A másik javaslat a magyar hadsereg azonnali felfegyverzésére és Kárpátalján keresztül történő frontra vezénylésére vonatkozott.⁵¹ Ellentétben a román–magyar megegyezésről tavasz óta zajló tárgyalásokkal, ezt az ajánlatot a kormány a hazai és a külföldi nyilvánosság előtt a legnagyobb súllyal képviselte, beleértve Teleki a nemzetgyűlésben elmondott bemutatkozó beszédét is.⁵² Az elképzelés továbbá azon kevés üzenetek egyike volt, amelyet a magyar kormány akár borsos áron is a francia nyilvánosság elé igyekezett tárni, megvásárolva francia sajtóorgánumok jóindulatú figyelmét az ügy iránt.⁵³ A tényleges francia döntéshozók – a „renitensnek” számító Pierre Henri Desticker tábornok kivételével – azonban elzárkóztak a magyar követelések nyílt támogatásától.⁵⁴ A segítséget igényelték, de hadianyag-szállítások formájában csupán. Bár Teleki még arra is hajlandónak mutat-

⁵⁰ ROMSICS Ignác: Regionalizmus és Európa-eszme a 19–20. századi magyar politikai gondolkodásban. *Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae* 2007/1. 328. A magyar javaslatához ld. K64 1. cs. 7. t. 1920/sz. n. Accord secret entre la Hongrie et la Pologne. 437–440. f.

⁵¹ ORMOS Mária: I. m. 936.

⁵² ROMSICS Ignác: Olaszország. I. m. 144–145.; Teleki Pál nemzetgyűlési beszéde, 1920. július 22. Közli: ABLONCZY Balázs (szerk.): *Teleki Pál: Válogatott írások és beszédek*. Osiris, Budapest, 2000. 89–119.

⁵³ K64. 2. cs. 41. t. 1920/220res Praznovszky Iván megbízott Teleki Pál külügyminiszternek, 1920. július 24.

⁵⁴ ÁDÁM Magda (szerk.): *Documents D'Archives Francais Sur l'Histoire Du Bassin Des Carpates 1918–1932*. 3. kötet: Juillet 1920 – Decembre 1921. Budapest, Akadémiai, 1997. (A továbbiakban: DAFHBC 3) 34. sz. Fouchet megbízott Millerand külügyminiszternek, 1920. augusztus 4.; K64 2. cs. 41. t. 1920/sz. n. (344. sz. számjeltávirat) Praznovszky Iván Kánya Kálmánhoz, 1920. augusztus 19. 13. f.

kozott, hogy közös antant parancsnokság alá helyezze a magyar egységeket, ezúttal sem sikerült megegyezni.⁵⁵

Semmi kétség, hogy a franciák által szorgalmazott fegyverszállítmányokat is megakasztó csehszlovák döntés Magyarország helyzetét valóban javította.⁵⁶ A régió biztonságpolitikai architektúrája a háborús válság idején látványosan repedezni kezdett. Így a lengyel–román–magyar trió bizonyos feltételek teljesülése esetén akár elfogadhatónak is tűnhetett Párizsban. Ami Budapestről nézve – úgy tűnik – kevésbé látszott, az éppen Románia relatív fontossága volt a kialakult helyzetben.⁵⁷ Budapest követeléseit megérhette volna kielégíteni, de nem Bukarest elidegenítése árán.⁵⁸ Alexandru Avarescu tábornok kormánya, benne az agilis külügyminiszterrel, Take Ionescuval, egyfelől Varsót igyekezett magához kötni, másfelől nyitottságot mutatott a magyar féllel való tárgyalásra is, ám leginkább csak jelképes koncessziókat ígérve. Párizsban ugyanakkor jelezte a román diplomácia: nem fogadja el, hogy a magyar revíziós törekvésekkel szembeni megbízható csehszlovák szövetségestől a lengyel–magyar közös határ földrajzilag elszigetelje.⁵⁹ A válság csúcán, augusztus 10. körül pedig Praznovszky közvetlenül a francia külügyminisztériumtól, Csekonics a lengyel kormánytól arról értesülhetett, hogy „a magyarok részéről felajánlott katonai segítséget az antant a csehek ellenállása miatt elejtette”.⁶⁰

A körülmények kedvező fordulata nyomán a hivatalos diplomáciai erőfeszítések mellett egyes magyar radikális szerve-

⁵⁵ DAFHBC 3. 44. sz. Fouchet megbízott Millerand külügyminiszternek, 1920. augusztus 10. Vö. SOMOGYI Erika: Magyarország részvételi kísérlete az 1920-as lengyel–szovjet–orosz háborúban. *Történelmi Szemle*, 1986/2. 313–324.

⁵⁶ K58 47. d. 1920/209res. 339. sz. számjeltávirat, Praznovszky Iván Kánya Kálmánnak, 1920. augusztus 17.; Vö. ÁDÁM Magda: *Nagyhatalmak szorításában. Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai a két világháború között*. Aura, Budapest, 2014. 106–107.

⁵⁷ KECSKÉS D. Gusztáv: I. m. 135–136.

⁵⁸ PDRFRH I. 590. sz. Special Representative Count Emeric Csáky to MFA Teleki. 1920 augusztus 18. 586–588., vmint ld. ugyanitt a még aznap küldött második számjeltáviratot (591. sz.).

⁵⁹ ORMOS Mária: I. m. 933–937.

⁶⁰ K64 1. cs. 17. t. 1920/sz. n. Magyar–lengyel kapcsolatok összefoglalása 1920-tól. 1928. december 3. 195. f.

zetekben a gondolkodás inkább egy diplomáciai *fait accompli* előidézésének lehetőségét mérlegelte. Gömbös Gyula és a hozzá kapcsolódó radikális csoportok kész helyzetet kívántak teremteni. Javaslatuk szerint a magyar hadsereg gyorsan felduzzasztott és felfegyverzett alakulatai bevonultak volna Kárpátaljára, hogy onnan kezdjenek a lengyel frontot tehermentesítő hadműveleteket a Vörös Hadsereg ellen. Mint Gömbös egy levelében olvasható, ezekben a körökben úgy vélték, ez a lépés utólag elnyerhetné a győztes nagyhatalmak jóváhagyását.⁶¹ A még ennél is vérmezebb, elsősorban tiszti csoportokhoz és az Ébredő Magyarokhoz köthető tervek a bolsevikokkal „kiegyező” Csehszlovákia dezintegrálására vonatkoztak, s számos kombinációban jelentek. A helyzet ilyen módon történő kiélezése azonban nemcsak a külügyminisztériumi gondolkodás számára volt elfogadhatatlan: dokumentálható a vezérkar élén álló Berzeviczy Béla és a Disz téri „vezértitkár”, a lényegében miniszterhelyettesként működő Kánya Kálmán együttműködése is a legradikálisabb akciók megtiltásában.⁶² Ehelyett a külügy és Teleki a nyár egésze során minden jel szerint abból indultak ki, hogy a válság mélyülésével a magyar segítség értéke is nőni fog, s így azt várták, illetve szorgalmazták, Pilsudski, valamint a magyarbarátnak vagy elszánt antikommunistának vélt francia külügyi és katonai csoportok kiálljanak az újrafegyverkezést a középpontba állítható magyar ajánlat mellett. Ennek volt legélesebb hangú dokumentuma a július 31-én Fouchet, budapesti politikai megbízott révén Párizsnak eljuttatott üzenet a helyzet súlyosságáról, de a nyári francia–magyar üzenetváltásokat tartalmazó összefoglaló külügyminisztériumi dossziék tanúsítják, hogy ezt a kérdés a magyar fél folyamatosan napirenden tartotta.⁶³

⁶¹ K64 1. cs. 11. t. 1920/sz. n. Gömbös Gyula, ngy. képviselő: Memorandum, 1920. július 28. 396–397. f.

⁶² K64 1. cs. 7. t. 1920/342res Tót akció tisztjeinek tanácskozása. 1920. szeptember 10., valamint mellette 1920/459res Átirat a Vezérkar főnökétől, 1920. szeptember 11. A tervezett Csehszlovákia-ellenes hadművelet leállítására, egyben a varsói képviselet ezirányú tájékoztatásának kérése.

⁶³ K64 1. cs. 11. t. 1920/233res. A külügyminiszter levele Fouchet-nak, 1920. július 31. [piszkozat] 329–330. f.

Nem zárható ki, hogy a magyar taktikázás idővel eredményes lehetett volna. 1920 augusztus 13. és 15. között azonban a Vörös Hadsereg Varsó előtt, majd augusztus második felében az ezt követő lengyel ellentámadás során súlyos kettős vereséget szenvedett. Az új állam összeomlásának és egy közép-európai bolsevik államszövetség létrejöttének a közvetlen veszélye elmúlt. A magyar diplomácia a változást a lengyel ellentámadás sikere nyomán tapasztalhatta meg. Augusztus második felében Maurice Paléologue Praznovszky értésére adta: a magyar igények előterjesztése elvesztette aktualitását. Ettől kezdve a francia politika a már tavasszal tett ajánlatát tartotta csak fenn. Eszerint Budapest elfoglalhatja az őt megillető helyet az új Közép-Európában, élvezve ennek gazdasági – de nem területi és katonai – előnyeit.⁶⁴ A román diplomácia tárgyalásokra való nyitottsága a megegyezést ajánló francia kiállás gyengülésével arányosan azonnal csökkent, s a tavaszi-nyári tárgyalások ciklusa gyors véget ért. Augusztus legvégén a román kormány már csak a nagy, az egész régióra kiterjedő biztonságpolitikai blokk gondolatában mondta magát érdekeltnek – amelynek megvalósulására valódi esély nem nyílt, és amelynek keretei között a revízióról sem lett volna lehetséges érdemben tárgyalni.⁶⁵ 1920 kora őszén a magyar támogatásra továbbra is számító lengyel diplomácia ellentmondásos jeleket küldött, majd az aggodalommal figyelt román–lengyel tárgyalások eredményeként november elején bejelentette: Varsó és Bukarest között megállapodás jött létre kölcsönös biztonsági szerződés tervéről.

A kudarc annak ellenére következett be, hogy Magyarországon úgy a kormányzó elit, mint a társadalom jelentős része ószintén szimpatizált Lengyelországgal, és fontos segítség is érkezett Magyarországról, épp a visztulai csata tetőpontján: ott bevagonírozott és részben onnan származó hadianyagok.⁶⁶ A Prága vo-

⁶⁴ PDRFRH I. 613. sz. Representative Praznovszky to Minister for Foreign Affairs Count Teleki, 1920. augusztus 27. 603.

⁶⁵ K64 1. cs. 11. t. 1920/308res. (360. sz. számjeltávirat) Praznovszky Iván jelentése. 1920. augusztus 29. 376. f.

⁶⁶ MITROVITS Miklós: Magyar–lengyel diplomácia a lengyel–bolsevik háború idején. *Közép-Európai Horizontok*. 2020/2. 22–28.

nakodása miatt végül Románián át szállított utánpótlás valóban épp akkor érkezett meg a front mögé, majd a csapatokhoz, amikor azok lőszere szinte kifogyott.⁶⁷ Ez a lengyel társadalomban és politikai osztályban érthető módon tovább erősítette a magyarság iránti szimpátiát. Ezek a szimpátiák ugyanakkor nem ellensúlyozhatták a legalapvetőbb stratégiai és biztonsági érdekekből következő lengyel preferenciákat: a francia támogatás és jóindulat megőrzését, valamint a Romániához – tehát a szovjetellenes politika szempontjából kulcsfontosságú szomszédhoz – való közeledést. A magyar támogatás ezek mellett, nem ezek rovására tűnt vonzónak Varsó számára. Ezt a diplomáciai feladatait egyértelmű elfogultságai mellett is teljesítő Csekonics sem tagadta, továbbítva Sapieha herceg, lengyel külügyminiszter augusztusi üzenetét, mely szerint „az Entente állásfoglalása az iránytadó, és mindaddig, míg erről határozott tudomásunk nincsen, nehéz az ügy felől behatóbban tárgyalni.”⁶⁸ A lengyel orientáció illuzórikus jellegét, a magyar igények teljesülése mellett létrejövő szövetség elérhetetlenségét legkésőbb 1920. novemberének elejére a magyar diplomáciának is be kellett látnia.⁶⁹

Utójáték: A lengyel-magyar együttműködés Csehszlovákia-ellenes dimenziója

A szovjet erők felett aratott lengyel győzelem utáni hetekben – szeptember végéig – felélénkült a magyar külpolitika titkos, szubverzív dimenzióját alkotó szereplők tevékenysége. Ez a titkos dimenzió a külügyminisztériumi diplomátákkal szemben elsősorban a tisztikar és radikális csoportok támogatását élvezte, ám éles határvonal már csak azért sem húzható a kettő között, mert számos, az utódállamok területén operáló titkos csoport támogatása a kül-

⁶⁷ ABLONCZY Balázs: I. m. 184.; SOMOGYI Erika: I. m. 316–319.

⁶⁸ K64 1. cs. 17. t. 1920/sz. n. 1920. augusztus. 28. 171–172. f.

⁶⁹ A szereplők visszatekintő értékeléséhez lásd: UJVÁRY Dezső (ed.): *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary. Vol. II: January 1921–August 1921*. Hungarian Ministry for Foreign Affairs, Budapest, 1946. (A továbbiakban: PDRFRH II.) 220. sz. Hungarian–Polish relations. General Secretary Kánya to Minister for Foreign Affairs Gratz. 1921. március 14. 224–225.

ügyminisztériumon keresztül történt, s ott olyan radikális, szegedi tisztek is vezető beosztásban dolgoztak ekkor, mint a sajtóosztály vezetőjévé avanszált Eckhardt Tibor. A titkos műveletek „civil” ellenőrzését ugyanakkor Kánya Kálmán végezte, aki minden jel szerint a kalandor akciók megakadályozását tartotta fő feladatának, s olyan mérséklő hatása volt a polgári összeesküvőkre, mint az 1920 tavaszán megszervezett vezérkar élére kinevezett Berzeviczy Bélának a tiszti csoportok tevékenységére.⁷⁰ A Csehszlovákia szétrobbantását célzó tervezés ekkor tapasztalható megélénkülése azal függhetett össze, hogy a Lengyelországot semlegességi deklarációjával eláruló Prága elleni fellépés a magyar remények szerint a keleti veszély elhárítása és a szovjetek elleni lengyel diadal után gyorsan újra napirendre kerülhet.

Magyar szempontból ez a foratókönyv a revíziós-szubverzív külpolitikai gondolkodás legkorábbi alapvetéséből következett. Már 1919-ben megszilárdult az a nézet, mely szerint Csehszlovákia a leginkább természetellenes, egyben Magyarországgal leginkább kibékíthetetlenül szembenálló országgént az új Közép-Európa leggyengébb láncszeme, s a magyar revíziós törekvések ebből következő első lépései az északi utódállam ellen kell irányuljanak.⁷¹ Csekonics még kinevezése előtt, az ellenforradalmi körök informális lengyelországi képviselőjeként írta Bethlen Istvánnak, hogy a „cseh-tót állam kártyavára” a lengyel fegyveres fellépés hatására fog összedőlni. Ekkor „a cseh uralom alól felszabadított Felvidéken a hálára kötelezett tótság segítségével megalakulhat az a magyar nemzeti hadsereg, mely, méltóan az elődeihez: a 48-as honvédekhez, kiverheti az ország határaiból az összes betolakodott falánk szomszédokat. Annál is könnyebben, mert most északról nem az elnyomó orosz hatalom fogja sikereit meghiusítani, hanem ellenkezőleg a lengyel baráti kar azok elérhetését hatályosan előmozdítani.”⁷² A gondolat a revízióval foglalkozó, a miniszterelnökség és a külügyminisztérium kötelékébe tartozó szervek által készített tervekben a következő időszakban is tovább élt.

⁷⁰ ANGAL Béla: I. m. 49–50.

⁷¹ BELLÉR Béla: I. m. 49–52.

⁷² K64 2. cs. 41. t. (1920) 1919/4res. Csekonics Iván Bethlen Istvánnak. 1919. augusztus 19. 5–6. f.

Legtisztábban Steier Lajos foglalta össze 1920 válságos heteiben. Eszmefuttatása szerint „A magyar integritás visszaállításának kulcsa a szlovák kérdés csehellenes megoldása [...] Ha a szlovákokat sikerül leválasztani, a deutschböhm és a morva mozgalom zsílipjei is megnyílnának, Csehszlovákia felbomlana. Ez esetben a délszláv kérdés is elemeire bomlik és izolálódik. [...] Kedvező külpolitikai helyzet esetén aztán a román kérdést már hatalmi szóval is meg lehetne oldani.” Ennek megfelelően a magyar revíziós törekvések rendszerellenes, titkos akciók révén kibontakozó dimenziója elsődlegesen észak felé irányult, s számolt a Csehszlovákiával többszörös határvitában álló lengyel támogatással.⁷³

A Csehszlovákia elleni tervezés német-bajor vonatkozásai mellett⁷⁴ 1920-ra egy olyan irreguláris erő felállítása került a radikális körök külpolitikai gondolkodásának fókuszába, amely magát szlovákként feltüntetve, Lengyelország felől érkezhette csehszlovák területre, hogy ott függetlenségi harcot indítson. Ezt a helyzet „rendezését” elősegítő magyar és esetleg lengyel csapatok fellépése követte volna.⁷⁵ A szabadcsapatok szervezése akkor lendült fel, amikor ezek szovjetellenes felhasználása került a napirendre, és nagyságrendileg megnőtt úgy a terv léptéke, mint a magyar katonaság Lengyelországba küldése mögött tapintható politikai akarat. Ennek a sokáig előkészítési fázisban maradt vállalkozásnak a szovjet veszély elmúltával újra Csehszlovákiával szemben történtő újraindítását tarka koalíció szorgalmazta, amelynek „tót akcióban” részt vevő tisztek mellett a ruszinságot a Tanácsköztársaság és az ellenforradalom idején egyaránt képviselő egykori népbiztos, Stefán Ágoston éppúgy tagja volt, mint a szlovák területek visszatéréséért dolgozó szélsőjobboldali nézeteket valló katolikus pap, Kmoskó Mihály vagy a szintén katolikus-néppárti Hindy Zoltán, az Alkotmánypárt

⁷³ K64 5. cs. 7. t. (1922) 1920/62res. Steier Lajos összefoglalója a szlovák akcióról.

⁷⁴ KÁNTÁS Balázs: Diverzió, revízió, Fehér Internacionálé? A Horthy-korszak első éveinek revizionista külpolitikai együttműködési terveiről. In: KÁNTÁS Balázs (szerk.): *Diverzió, revízió, Fehér Internacionálé? Tanulmány és dokumentumok a Horthy-korszak első éveinek revizionista külpolitikai együttműködési terveiről, 1919–1923.* MEK, Budapest, 2020. 3–67.

⁷⁵ ANGAL Béla: I. m. 51.

volt képviselője.⁷⁶ A lassan szerveződő alakulatok Csehszlovákia ellen történő fordítását azonban nem támogatta a lengyel fél, így 1920 szeptemberére ez a másodlagos, szubverzív külpolitika is zátonyra futott.

Berzeviczy a vezérkar főnökeként szeptember 28-án tájékoztatta a kormányt, hogy a magyar támogatás szervezésével megbízott kiküldött, Takách-Tolvay József ezredes jelentése szerint a lengyel fogadási szándék a magyar csapatok vonatkozásában megszűnt.⁷⁷ A formálisan a vezérkar által, valójában Horthy személyes kiküldöttjeként Varsóba utazó Dormándy Géza⁷⁸ személyében tehetséges, de kétségkívül radikális, épp az említett szubverzív akciók tervezésében aktív főtiszt látta be október elején folytatott tárgyalásai során, hogy érdemi elmozdulás a közeljövőben nem várható: az államfő fogadta, de a beszámoló szerint érdemi állásfoglalást nem tett semmilyen ügyben.⁷⁹ A csehszlovákellenes tervekre jellemzően nyitott lengyel vezérkar és annak főnöke, Tadeusz Rozwadowski önkéntesek részvételét nem zárta ki, de érdemi lengyel támogatást nem ígért fegyveres magyar felépítés esetére.⁸⁰ Tárgyalásai után a külpolitikai realitásérzékét megőrző Berzeviczy a magyar „légió” lelkes amatőr külpolitikuskok által újra napirendre vett ügyét is elaltatta.⁸¹

⁷⁶ K64 1. cs. 7. t. 1920/342res. Töt akció tisztjeinek tanácskozása Mészáros Gyula vezetésével. 1920. szeptember 10.; K64 1. cs. 17. t. 1920/sz. n. Moser (Mózer) Ernő, Hindy Zoltán, Kmoskó Mihály, Stefán Ágoston levele a miniszterelnökhöz. 1920. augusztus 28. 171–172. f.

⁷⁷ K64 1. cs. 17. t. 1920/380res. Átirat a Vezérkar főnökétől. 1920. szeptember 28. 77. f.

⁷⁸ 16.332. sz/1920 Utasítás (M. kir. Vezérkar főnöke) (1920. szeptember 23.). Lelőhelye: K64 1. cs. 17. t. 1920/391res melléklet, 89–90. f.

⁷⁹ K64 1. cs. 17. t. 1920/391res Dormándy [Géza] jelentése. 1920. október 6. 86–88. f.

⁸⁰ K64 1. cs. 17. t. 1920/391res Dormándy [Géza] jelentése. 1920. október 7. 88. f.

⁸¹ K64 1. cs. 17. t. 1920/sz. n. Berzeviczy Béla altábornagy levele Csáky Imre külügyminiszternek, 1920. október 10. Az eredeti elképzeléshez ld. K64 1. cs. 17. t. 1920/sz. n. Moser (Mózer) Ernő, Hindy Zoltán, Kmoskó Mihály, Stefán Ágoston levele a miniszterelnökhöz. 1920. augusztus 28. 171–172. f., valamint az októberi kísérletről K64 1. cs. 17. t. 1920/409res Stefán Ágoston beszámolója, látogatása Rozwadowski vezérkari főnöknel. 1920. október 12. 94–95. f.

Az 1920 nyári kelet-európai válságban a francia-lengyel orientációval kísérletező magyar külpolitika kudarca azt mutatja, hogy a magyar igények megvalósulásához szükséges nemzetközi támogatás a fennálló renden belül nem volt biztosítható. A magyar közreműködés értékét megsokszorozó bolsevik offenzíva fenyegetése sem volt elegendő ahhoz, hogy a vesztes kisállam az új nemzetközi rend keleti pilléreinek tartott utódállamokkal szembeni követeléseit segítségnyújtása feltételül szabhatta volna. Ameddig az új Európa állt – akárha ingatag lábakon is – ehhez nem volt meg a kellő politikai akarat. Magyarország nemcsak Franciaország számára nem tudott eleget kínálni, de a fennmaradásáért küzdő, „baráti” Lengyelország is Bukarest, s később Prága felé tekintett inkább.⁸² Utóbbiakkal pedig a magyar igények képviselte nélkül lényegesen könnyebbé vált a megegyezés.

A magyar kormányzat 1920 körüli külpolitikai gondolkodásának markáns „lengyel vektora” éppúgy nem volt képes a háborús vereség következményeit ellensúlyozni, mint ahogy a többi, hasonlóan vágyvezérelt forgatókönyv sem. Bár számos esetben történt a két kormányzat részéről említés a két nemzetet összekötő eszmei kapcsolokról és hagyományokról, a tényleges döntéseket és az elérhető eredményeket mindkét – fenyegetett helyzetű – ország esetében közvetlen reálpolitikai érdekeik határozták meg. Ennek megfelelően mindig a legnagyobb veszély elhárításában leginkább hasznos szövetségest keresték, s Varsó esetében ez Franciaország mellett Románia volt és maradt. A magyar revíziós politikát nyíltan támogató fellépésre éppen ezért a lengyel kormány nem gondolhatott. Magyarország számára a lengyel szövetség hasznos lett volna, ám fordítva ez már nem állta meg a helyét.

A csehszlovák kérdés volt az egyetlen terület, amely bizonyos mértékig kivételt képezett a fentiek alól. Úgy Lengyelországban, mint Magyarországon léteztek csoportok, amelyek egyrészt a szlovák és/vagy keleti szlovák, valamint a rutén identitás építését támogatni kívánták, s a közös, a szomszédállam felbomlását elősegítő fellépéseket őszintén üdvözltek volna. A lengyel–magyar

⁸² DAFHBC 3. 277. sz. Panafieu követ Briand-nak, 1921. augusztus 10. valamint PDRFRH II 220. sz. Hungarian-Polish relations. General Secretary Kánya to Minister for Foreign Affairs Gratz, 1921. március 14. 224–225.

összefogás ezen szubverzív dimenzióját azonban éppen azok a politikusok torpedózták meg, akik – Varsóban és Budapesten egyaránt – úgy döntöttek, minden nehézség ellenére jobb döntés a francia hegemonia rendszerén belül maradni, mint azzal szembefordulva vállalni a különutas politika kockázatait. Ebből a szempontból győztes és vesztes között ekkor, tehát 1920 körül, nem mutatkozott alapvető különbség. A hasonlóság azonban az együttműködést nem könnyítette meg – csupán rámutatott arra, hogy a térség stabilitása milyen mértékben függött a régió kívül nagyhatalmak relatív erőviszonyaitól és térségbeli kötelezettségvállalásaitól.